

Operní pěvec Oldřich Kaplan

V časopise *Vlasta* číslo 30 z roku 1979 je na straně 19 otištěn článek redaktorky Nory Tomkové *Dvanáct zastavení v divadelní kuchyni, zastavení čtvrté: Vrátnice*. Autorka popisuje činnost vrátného v Tylově divadle v Praze. Vrátným v té době zde byl Oldřich Kaplan, a jeho citovaným odstavcem informace čtenářům o zákulisí práce vrátného končí. Z kratičké zmínky se pak dozvíme, že Oldřich Kaplan předtím, než odešel do penze, působil 37 let jako člen operního sboru Národního divadla v Praze a např. v *Prodané nevěstě* vystoupil 955krát. Po přečtení článku mě zamrzelo, že se autorka nevěnovala více samotné osobě Oldřicha Kaplana, než starostem vrátného. Jaký byl tedy život tohoto, v Polné celkem málo známého a opomíjeného rodáka, skromného a usměvavého umělce?

František Kaplan a Anna Kaplanová měli 5 dětí. Do Polné přišli počátkem 20. století z Horního Jelení u Pardubic (v Horním Jelení se v roce 1928 také narodil významný český historik a politolog Karel Kaplan; pozn. autora). Nejdříve bydleli v domě u Neuwirthů na Třebízského ulici, pak v domě čp. 2 na Sezimově náměstí, vedle gotické Dolní brány. Posledním polenským bydlištěm se stal jeden z bytů v objektu zámku. František Kaplan si v Polné zařídil živnost na výrobu dřevěných výrobků pro široké využití. V dílně se vyráběly špejle, lopaty, násady, hrábě, kosišťata, ale i kuželky, lyže a sáně. Firma i později velmi dobře prosperovala, sklad svých výrobků měla např. i v Praze-Libni.¹⁾ Výrobnu pak převzal nejstarší z pěti dětí (a čtyř synů) Bohuslav Kaplan.

Oldřich Kaplan se narodil 15. června 1911 jako třetí syn. Po vychození školy v Polné nastoupil 1. listopadu 1925 jako učeň - nástrojař do továrny na kovové zboží Františka Slámy v Polné Za Barborou.²⁾ Po vyučení v červenci 1929 odešel pracovat jako strojní zámečnick na důl Hrabák do Čepiroh u Mostu k akciové společnosti Škodovy závody v Plzni. Zde svůj pracovní poměr ukončil 12. září 1930,³⁾ když ještě před svým odchodem úspěšně složil 7. srpna 1930 zkoušky k řízení lokomotiv.⁴⁾ Od 13. října 1930 do 6. února 1931 byl zaměstnán jako nástrojař u firmy Vichr a spol. v Duchcově.⁵⁾ Propuštěn byl z nedostatku práce a bez vyhlídky na další zaměstnání na severu Čech se vrátil do rodné Polné. Krátký čas potom vypomáhal v rodinné firmě. 25. dubna 1932 nastoupil jako samostatný ná-

strojař do továrny na metry firmy Břetislav Prokop v Polné na Kateřinově.⁶⁾ Od 1. listopadu 1933 do 21. října 1935 absolvoval základní vojenskou službu na vojenském letišti v Piešťanech.⁷⁾ Zde se údajně začal více věnovat zpěvu. Do civilního života se vrátil jako svobodník v záloze, odhodlán zkusit využít svůj talent. V Praze se přihlásil do konkurzu do pěveckého sboru Národního divadla. Velmi dobře obstál a 1. srpna 1936 se stal členem operního sboru.⁸⁾

Do roku 1939 navštěvoval několik hudebních pedagogů, ve zpěvu se postupně zdokonaloval a vlastně již za svého účinkování v ND soukromou hudební školu dokončil. V Národním divadle byl v té době veden jako stipendista, přestože zde měl již trvalé angažmá. Oldřich Kaplan se oženil a s manželkou se odstěhoval do Šestajovic v okrese Praha-východ. Záhy se rodina rozrostla o dva členy – syny, narozené v roce 1940 a 1945 (Zdeněk Kaplan – 61 let – nyní žije v italském Miláně, mladší Libor zemřel před šesti lety v Liberci).

V období protektorátu byla činnost Národního divadla omezena a v srpnu 1944 zcela zastavena. Všichni členové operního sboru byli nasazeni na práci na letišti ve Kbelích. Oldřich Kaplan byl zařazen jako pomocný mechanik při opravě a kontrole leteckých motorů. Ve vedlejší umělecké činnosti byl Oldřich Kaplan během války angažován do několika epizodních rolí v některých českých i německých filmech.⁹⁾ Např. v německém filmu *Paracelsus*, natočeném významným režisérem Georgem Wilhelmem Pabstem k 400. výročí úmrtí středověkého léčitele, hrál vedle tehdy známých filmových hvězd Wernera Krause a Lily Damitové.

Po válce se Oldřich Kaplan vrátil do Národního divadla jako stálý člen operního sboru. Zpíval ponejvíce v operách Bedřicha Smetany, Leoše Janáčka, Antonína Dvořáka, G. Rossiniho... Z významnějších rolí vzpomeňme Ambrogia, Bartolova sluhu z *Lazebníka sevillského* nebo postavu rytíře z opery *Z mrtvého domu*.¹⁰⁾ Z umělecké činnosti Oldřicha Kaplana nelze opomenout desítky zájezdů po vlastech českých. V menším sborovém obsazení i jako sólista zpíval za hudebního doprovodu klavíru či orchestru v mnoha městech a obcích, samozřejmě i v rodné Polné. Na jeho první profesionální vystoupení v našem městě se dochovalo cosi, jako písemná „pozvánka“ Újezdní osvětové besedy v Polné, podepsaná správcem OB a učitelem Základní školy Hubertem Stlukou. Ještě jedno vystoupení v Polné absolvoval údajně v pozdějších letech za varhanního doprovodu virtuose Josefa Kuhna, rovněž rodáka z Polné.

Zájezdy členů ND byly posléze směřovány i do zahraničí. První větší zájezd operního sboru ND se uskutečnil do Sovětského svazu – do Moskvy. Ten trval celých 6 týdnů (viz článek *Pražská opera*

v časopise *Ogoňok* z 24. června 1955). Sbor, jako součást Národního divadla, pak vyjížděl již pravidelně i do ostatních socialistických zemí, hlavně s díly Leoše Janáčka.¹¹⁾ První zájezd do západoevropské země absolvoval Oldřich Kaplan s kolegy z Národního divadla v roce 1958, když účinkovali v belgickém Bruselu na výstavě EXPO 58. Pak následovaly další – dvakrát do Edinburgu, třikrát do Itálie..., vždy s operou Národního divadla.

Po moskevském zájezdu v roce 1955 navštívil Oldřich Kaplan opět rodnou Polnou. Spolu s Milotou Holcmanem zpívali o prázdninách mj. v kulturním pořadu v nedalekých Štokách. Zde se Oldřich Kaplan seznámil s Vilmou Sobotkovou, tehdy členkou pěveckého sboru pod vedením Zdeňka Skočdopole. Po deseti letech známosti se v padesátišesti letech podruhé oženil a čtyři roky nato se manželům Kaplanovým narodila dcera Věra. Někteří kolegové a známí se divili, někteří Oldřicha Kaplana obdivovali.¹²⁾

Jak jsem uvedl již v úvodu, 37 let, tedy téměř polovinu svého života, působil Oldřich Kaplan na prknech Národního divadla. V pěveckém sboru po celé toto období spolehlivě odváděl svůj poctivý díl „kumštu“. Jednou uvedl v jednom ze svých rozhovorů pro tisk operní zpěvák Beno Blachut: „...bez kvalitního operního sboru si českou operní tvorbu nedovedu představit“. A tato citace je, myslím, naprosto výstižná.

Do penze odešel Oldřich Kaplan po skončení divadelní sezóny v roce 1972. Tím skončila jeho kariéra operního zpěváka. Po prázdninách nastoupil na místo vrátného v Tylově divadle. Doma ho pak čekala milá povinnost – výchova malé dcerky. Ani na penzi se však se zpěvem zcela nerozloučil. Rád si zazpíval při různých rodinných

příležitostech, občas při setkání s přáteli a také při provádění mimořádných hostů ze zahraničí po divadle, když při předvádění akustiky sálu rád a ochotně (s nadsázkou) přítomným hostům předvedl svůj tenor. Zaměstnání vrátného opustil z důvodu nemoci ve svých 79 letech. Zemřel, když mu bylo 83 let. Svou dceru Věru vychoval a dočkal se i vnoučka. Odpočívá v rodinném hrobě Sobotkových, rodičů své manželky Vilmy Kaplanové-Sobotkové. Všichni, kdo Oldřicha Kaplana znali, na něj rádi vzpomínají.

Poznámky

- 1/ reklamní letáček firmy Frant. Kaplan v Polné z roku 1932 (sbírka Jana Prchala)
- 2/ potvrzení továrníka Fr. Slámy z Polné z 1. srpna 1929 (z pozůstalosti O. Kaplana)
- 3/ vysvědčení, vystavené v Čepirozích 13. září 1930 (dtto)
- 4/ vysvědčení způsobilosti, vystavené 8. srpna 1930 v Teplicích-Šanově (dtto)
- 5/ propouštěcí vysvědčení firmy Vichr a spol. v Duchcově z 6. února 1931 (dtto)
- 6/ vysvědčení firmy Břetislav Prokop, Polná z 27. října 1933 (dtto)
- 7/ pracovní průkaz č. 110615436 Oldřicha Kaplana (dtto)
- 8/ informace manželky V. Kaplanové a záznam o zaměstnaneckém poměru v pracovním průkazu
- 9/ dobové fotografie v rodinné sbírce V. Kaplanové
- 10/ z dobových plakátů a propagačních bulletinů
- 11/ ze vzpomínek Oldřicha Kaplana
- 12/ informace paní Vilmy Kaplanové

Za informace a poskytnutí písemných dokladů z rodinného archivu děkuji paní Vilmě Kaplanové a Věře Vejdocové.

Vladimír Merta

Z minulosti Polné

Statistické vyhodnocení topografických dat.

Zprávy z historie zemí i měst vyhledáváme v učebnicích dějepisu a v historických publikacích, vypracovaných podle dochovaných dokladů, výsledků k nimž došla archeologie i poznatků pomocných věd historických – numismatiky, sfragistiky, heraldiky atp. Naše informace se však bude zabývat jen samotným jménem města a souvislostem vyplývajícím z jeho topografického umístění.

Téma rozdělíme, podle historických období, na dvě části – pro získání návaznosti a snazší přehlednosti. V první, jež o Polné ani nebude hovořit, se seznámíme s některými pravidly a zásadami úpravy přeshraničních obchodních styků v dávné minulosti, které v jisté formě budeme moci sledo-

vat i v části druhé – ještě starší, pro niž jméno Polná poskytlo řadu cenných statistických a jazykových dat. Je pochopitelně žádoucí dodržet informativní rozsah příspěvku, uváděny budou proto jen souhrnné, stručné údaje a výsledky. Případné zájemce o podrobnější informace a příklady odkazují na studie uvedené v závěru článku.

Oddíl I.

Ze školních let si možná ještě vzpomeneme na poetická líčení věnců hor kolem našich zemí a hlubokých „neproniknutelných hvozdů“ na jejich hranicích. Přírodní podmínky v ranně historických dobách dovolovaly vstup do vnitrozemí jen na určitých vhodných místech a shodou okolností, - v našem případě i přírodních, - jsou to často místa totožná se současnými, v nichž používáme moderní hraniční přechody a celnice. Kdysi se nazývaly zemské brány, porta terae nebo porta regni, a ačkoliv jsou zmiňovány u nás i v jiných zemích, o jejich členění, vybavení i úkolech nejsou k dispozici podrobnější zprávy.

K mimořádné, přírodou dané stálosti míst hlavních přeshraničních tras přistupuje i podobně vzácná stálost stakilometrových úseků státních, zemských i krajských hranic – dodám, že tím mám na mysli i úseky, kde víme, jak se hranice v průběhu minulého tisíciletí posunuly. Tyto dvě hodnoty, svou spolehlivostí téměř konstanty, byly použity při třídění asi 25 000 jmen našich osad. Postupně se potvrdzovalo, že některá jména se pravidelně objevují právě v těchto, často již přírodou zvýrazněných krajích.

V souhlase se zvolenými kritérii bylo vytříděno deset jmen obcí typů: **Šanov (14), Štítý (19), Stráž (38), Střítež (37), Jestřebí (22), Čihák (19), Lubník (26), Heroltice (8), Jablonné (20) a Písařov (16), tvořících statistický soubor 219 jmen.** Pod označením typové jméno je třeba chápat i jména ne úplně totožná. V typu Štítý jsou tedy i Štitina, Štítné, Štítná, Štítary, Štítkov, Štítovky, Štítky (ve středověku zaniklé severovýchodně Svojkovic) a obdobně je tomu v typech ostatních. V sumě Písařovů jsou výjimečně i dva názvy pomístní, (jedním je Písařský rybník západně Stříteže u Jihlavy), nikoliv jen jména osad, jako u ostatních typů.

Ačkoliv do souboru byla zařazena z rejstříku atlasu 1 : 100 000 všechna jména obcí odpovídajících tvarů, přesto shledáme nezvyklý vztah k hranici, pokud máme na mysli vzdálenost. U čtrnácti osad „Písařovců“, (u jedné z vynechaných není totiž k dispozici místo její lokace, u druhé někdejší průběh hranice) činí průměrná vzdálenost od hranice jen 9 kilometrů. Vynecháme-li i dvě osady na Šumavě a v Jeseníku, mající k hranici nadměrných 20 a 24 kilometrů, sníží se již tak extrémně nízká průměrná hodnota až pod 7 kilometrů. Podobné „výsledky“ vykazují i ostatní typové osady, vede přirozeně Šanov se čtyřmi kilometry.

Desítky opakovaných umístění dovolují jen jediný závěr: jedná se o osady kdysi státem, armádou plánovaně zakládáné v místech přeshraničních spojů, aby zabezpečovaly úkoly hlídkové, strážní i obranné, o čemž svědčí i dnes různě vojensky „mluvící“ šest jmen seznamu. Zemskou bránu tedy tvořil územní okrsek kolem trasy přeshraničního spoje, jehož správní středisko s opevněním neslo často jméno typu Štítý.

Dalším, a možná ještě překvapivějším, je zjištění, že v příhraničním okrsku bylo i sídlo celního úřadu s písařem a též s heroldem. Takové konstataování umožňuje poznatek profesora Filipa, který již před šedesáti lety v Evropě vyhledal, ponejvíce ve Francii a jižním Německu, na 50 osad se jménem Gablona.¹⁾ Místa kdysi byla celnicemi soli, komodity, která je již po několik tisíciletí stálíci evropského obchodu. Poplatek zde vybíraný se nazýval „gabela“ a ve Francii je gabelou název celníka i dnes, „gabelle“ je solná daň.

Jméno instituce mělo dobrodružné osudy, neboť bylo užíváno v různých jazykových prostředích. Zatím, co v němčině je slovu blízký výraz pro vidličku – gabel (snad i snidaně „na vidličku“), ve slovanských jazycích se z něj stávaly jména Jablonné, Jablonec, neboť písmeno G bylo možno číst i J, Gewichko = Jevičko. Ve znacích a na pečetích několika měst vidíme koruny stromů, někde i s červenými jablky. Ve znaku Jablonného v Podještědí je však dvojzubá vidlička stolního příboru, což ale německému jménu města Deutsch Gabel dobře odpovídá. Oba naprosto rozdílné výklady se přesto podařilo dokonale vyřešit městu Jablonné nad Orlicí. Na městské pečeti, která dovede mluvit současně česky i německy, korunu „své jabloně“ tvaruje do dvou mohutných větví, - vidlicovitě se rozbíhajících.

O dalších, a vzhledem k tomu, že zprávy máme jen od samotného jména, až neuvěřitelně četných i složitých příhodách prastarých měst je možno uvádět řadu téměř příběhů. Ale v zájmu stručnosti na příklad jen asociace nad třemi jazykovými vztahy: Vimperk – západočeské příhraniční město, vimperk – z gotických staveb známý vysoký, trojúhelníkový štít, bohatě zdobený kamennými fiálami, kružbami a pomalováním, francouzské slovo gable – vimperk. Etymologický taneček složený z několika jednoduchých, stále stejných kroků, byl ve správních kružích po staletí velmi oblíbeným. Nyní nás snad příliš neudiví, najdeme-li v okolí příhraničního města obce Štítkov, Trhonín nebo Solná Lhota, skoro jako bychom je zde, nebo některé jiné ze souboru, čekali.

Je namístě upozornit, že nikde nenalezneme zemskou bránu, v níž by byla všechna jména topografií zjištěného souboru. Nemusí to znamenat, že dávné osady zanikly, rozsah vybavení na různých místech mohl být různý a funkce některých osad mohly na příklad zastoupit i jiné, již existující vsi. Z tohoto početního, a rovněž z přírodního hlediska, je nejinformativnějším komplex v povodí Březné na severu Moravy, jímž vedl spoj do Kladska.

Údolí, v němž jsou osady Šanov, Heroltice, Písařov, Štítý, Strážná a Lubník, lemuji hory dosahující výšky 1 000 m. n. m.

I na opačném konci Moravy, - nedaleko od Trenčína, - najdeme ve Vlárském průsmyku osady, k jejichž jménům také nezůstaneme hluchými – Šanov, Štítná nad Vlárí, Jestřebí i Jabloní. Obě zemské brány jsou schopny si navzájem – z hlediska počtu pravděpodobnosti – průkazně doložit souvislosti, o kterých jsme zatím hovořili, ale nezapomeneme proto na další data, která nám poskytuje celý soubor 219 typových jmen.

Pro vykreslení hloubky a promyšlenosti starého systému si prohlédneme malou galerii erbů polské šlechty, na kterých nás zaujme příbuznost grafických znamení²⁾. Shodné prvky znaků a prakticky naprostá shoda jmen erbů se jmény osad zjištěnými topografií nás ubezpečují, že znaky byly kdysi uděleny za službu na hranici a – mimo mnohé jiné – jsou podstatně starší, než doposud až příliš opatrně uváděné 12. – 13. století. Herb Slopowron také nekompromisně vyžaduje naše typy jmen dávných základů rozšířit o Sloup a Vranov.

Datování dávné ústavy, řečeno slovy Františka Palackého,³⁾ nám stanoví doba převládnutí feudálního řádu v našich zemích, 12. – 13. století. Tehdy již ve společnosti nebylo místa pro svobodné obyvatele zastávající některé státní funkce, jež naopak připadly rodům vysoké šlechty. Ty je mohly zajišťovat prostřednictvím posádek svých nově budovaných hradů a podílet se i na části příjmů, státní správu umožňovaných. Doba, kdy osady ještě byly „ve funkci“ a plnily své úkoly, je tedy starší. Lze ji uvažovat – na příklad s oporou Kosmovy zprávy⁴⁾ k roku 980 o hradišti Kladsko, tehdy drženém knížetem Slavníkem (a tedy již jistou dobu existujícím) – již na počátek desátého století, ale mohou být ještě starší. I v dnešním Kladsku najdeme pěknou sbírku starých typových jmen, což je ovšem znamením sítě dopravních spojů. Za všechny jmenujme na trasách na Moravu kladský Písařov – Pisary i Starý Gieraltow – Heroltice, Szcytna – Štítná, střeží cestu k Náchodu a Szcytow na spoji Kladsko – Svídnice již asi nepatřil Kladsku, ale „hradskému obvodu“ – a mnohem později knížectví – svídnickému.

Oddíl II.

V předešlém textu uváděná data i mnohá další, pro která není místo, neb teprve čekají na zpracování, nelze nalézt v učebnicích a historických studiích, v úvodu zmíněných. Poskytuje je méně obvyklý druh informací nežli staré listiny a archeologické nálezy. Oficiální historie, zpracovaná přesně, až úzkostlivě jen na základě dochovaných písemností, bohužel vlastně žádné zprávy o hraničních územích před 13. stoletím nemá a pro téměř půl tisícileté období asi mezi 4. – 8. stoletím našeho letopočtu nemá dokonce žádnou zmínku nejen o celém našem území, ale ani o střední Evropě. Je

proto i varující, že přestože jinak vždy kritickým historikům chybí doklady i nálezy - , tedy de facto podle chybějících důkazů (!), byly vyslovovány závěry o „neosídlenosti vyšších poloh“ a jiné podobné.

Například z mnoha prací se zdá, jakoby dopravními spojnicemi českého a moravského území v ranném středověku byly snad pouhé dvě trasy. Kosmovy náhodné zmínky v kronice se totiž pro stezky Trstenickou a Haberskou staly legitimacemi na ojedinelost a tím i proslulost v naší moderní historii. V prvním oddíle jsme i při letmém pohledu viděli cestami, (dopravními trasami) dostatečně vybavené malé Kladsko, můžeme se tedy pomocí topografie blíže podívat i na Českomoravskou vysočinu a v historickém období ještě starším. Jde to, kupodivu, dobře a topografie vytřídí další „mluvící jména“, jen si musíme připravit slovník srbochorvatštiny! O tom, že jména budou hovořit tímto jazykem, by jistě bylo třeba předeslat zvláštní studii, ale není to zde možné, a ani by si to autor netroufal, budeme tedy jen překládat.

I v tomto jazyce je možno zřetelně vytřídit jiných deset typů jmen: Police (24), Jamné (21), Budy (60), Kocanda (40), Hrabová, Habrová (17+31), Vanovka (14), Vrbovec (40), Štětí (7), Kuchov, Trhonín (15+10) a Bystřice (35), tedy opět velmi relevantní soubor, dokonce 314 jmen. Ale čtenář se nemusí lekat, nebudeme se zabývat významy všech jmen, jejich, snad dostatečný, výklad si vyžaduje vždy alespoň několika odstavců textu, mapky, případně obrázky. Je namístě připomenout, že jsme již v období kolem roku 500, kdy naše země se ještě nejmenovaly Čechy a Morava a o celém území chybí jakákoliv písemná zmínka.

Ukážeme si jen mimořádně významný „binom jmen“ osad, vystupujících totiž překvapivě ve dvojici. Zeměpisně „nejfotogeničtější“ působí tři páry osad na Vysočině, ač doposud odbornou veřejností „neregistrované“. Zde o jejich vztahu ale můžeme něco říci. Od jihu je tvoří Polná a Jamné, severněji na úpatí Žďárských vrchů Polnička a Jámy a na jejich opačné, severní straně, zcela podle očekávání, se nachází Polička, - již tradiční doprovod dnes chybí. Kompletní dvojice najdeme ještě u Moravského Krumlova, Polánka – Jamolice a u Bítova ve tvaru Police – Jemnice.

Slovo „jamstvo“ označuje v srbochorvatštině záruku a stopy takového významu že je pozorujeme i na našich slovech rukojmí, rukojemník, jmouti, vjem i v popisu gesta slibu – rukou dáním, tedy podáním, stiskem, snad i v nářečním tvaru jména Jemnice – Jemice, - ostatně, zapsané roku 1227 „in Jammic“. Slovo „Police“ znají diváci televizních detektivek z nápisů na autech policie. Slouží totiž ve stejných významech celoevropsky, v latině, řečtině, italštině, rumunštině, angličtině, holandštině, španělštině, samozřejmě i dnešní srbochorvatštině. I ve svém, téměř původním tvaru, se u nás dochovala na čtyřech místech.

Nejstručněji a též nejpřesněji zvláštní dvojici asi objasní přirovnání. Současný doklad označovaný slovy – Záruční list, je v srbochorvatštině nazý-

ván Jamstvenna polica. Záruční řád a dohled nad jeho dodržováním byl v kompetenci těchto dávných úředních míst, rozumí se ovšem jak záruka bezpečnosti dopravovaného zboží, hlavně však jeho řádné proclení. Polnou a Jamným procházela tehdy původnější trasa Haberské stezky, která je (mimo jiné) hlavně spojením Časlavska se Znojemskem i Brněnskem, v širším kontextu Podunají s Polabím. Teprve později ve středověku, zřejmě vlivem stříbrem podloženým bohatstvím a vzrůstajícím významem Jihlavy, se její hlavní trasa o něco posunula na směr Havlíčkův Brod – Jihlava.

I další dva uvedené příklady z Vysočiny trasují přirozené spoje z Moravy. V případě Polničky je možno dosáhnout Časlavska i Chrudimska zatímco spoj vedoucí Poličkou směřoval do Chrudimska, - tedy do významných krajů a správních center až dlouho do středověku.

Etymologie jména Polná je i není jednoduchá a nejčastěji bývá přirozeně již odedávna odvíjena od významu „pole“, jak ilustruje zakládací listina Poličky Přemysla Otakara II. – „v místě, kterému říkají na políčkách“. Jméno však bylo (kromě případů, kdy pozornosti dávných etymologů, jak jsme již zmínili, ušlo a v téměř původním tvaru Police se někde zachovalo) jinde vyloženo i jako Polínko a Poleno. Jiným „magnetem“, který nedovolí jen prostou, mechanickou identifikaci je, zvláště na východě, časté jméno Polana, užívané pro osady i pomístní označení volných, nezalesněných planin na horách.

Je ovšem zajímavé, že mnohé rozdílné i několikajazyčné významy slov lze sledovat právě od těchto horských planin. Základním významem je „volný prostor“, (uvolněný pro něco,) ať na horských pastvinách či na polích a neschází názor, že řecká polis – město, označovala původně jen tržiště, jako místo volného, veřejného obchodu, - se svobodou ovšem dobře zajištěnou příslušným příslušného statutu místu, správnímu i soudnímu orgánu v něm, s přímým i nepřímým zpoplatněním účastníků.

Při volbě mezi nabízejícími se mnoha možnostmi původu a tedy i významu typových jmen můžeme někdy užít zeměpisu, neboť třeba téměř pravidelné rozestupy „Polných“ na Vysočině jsou jaksí patrnou podporou identifikace tamnějších tras. Kromě zeměpisu i výskyt jiných typových jmen v kraji může něco upřesnit o jeho starých, a začasť i dnešních funkcích.

Jménům Polná a Jamné však jejich původní domovskou příslušnost na hranici pomohl navíc zjistit – spolu s významem srbochorvatského termínu – i jejich, z hlediska počtu pravděpodobnosti velmi mimořádný párový výskyt. Podle jména matematické metody v ní kategorie jistoty či negace přirozeně není příliš frekventovaná, spíše jen připouštěná, avšak například právě párová data umožňují se s jistotou ztotožnit. Pokud někdo s užitím statistiky či počtu pravděpodobnosti nepřišel v praxi přímo do styku, může být na pochybách o přesnosti a spolehlivosti jejich údajů již proto, že metody jaksí nikdy neříkají „nikdy“, s kterýmžto slovem je, či alespoň bývala,

však naopak u nás často spojována respektovaná či vyžadovaná míra autority. Jestliže však na příklad u polovodičové součástky výrobce uvede střední dobu mezi poruchami údajem 500 000 provozních hodin, je sice teoreticky možné, že právě ta naše se porouchá třeba ještě v týž den, kdy jsme ji přinesli z obchodu, ale prakticky nám, - nebo, pokud již máme takovou smlůu, alespoň všem ostatním, bude sloužit bez poruchy více než padesát let nepřetržitého provozu (!). Je tedy možné, - jinak by výrobce nikdy nemohl přimět podobné záruky vyhlašovat, - statistice svěřit řízení jakosti výroby nepatrných součástí typu broků do nábojnic a kuliček ložísek, ale též řízení provozu a stanovení doby oprav soustrojí elektráren, turbín a jiných komplexů v cenách stamilionů a miliard. Nicméně, dosažené závěry se nemusí vztahovat na úplně všechny osady užívající podobně, nebo i zcela stejně znějící jména. Některá z nich je mohla získat i nápodobou, přistěhováním obyvatel i jinými vlivy, nikoliv jen jako služební název.

Stále dobrou cenu prostoru mezi Polnou a Jihlavou pro dopravu mezi Moravou a Čechami oznamují moderní doklady dálnice, železnice, stará typová jména Heroltice, Střítež, Písařský rybník, ještě starší Polná a Jamné i úplně nejstarší Dolní a Česká Jablonná, a našla by se i další. Je namístě rozloučit se však doopravdy s neskutečně romantickou představou jedné či dvou dopravních linií přes Vysočinu. Trasy cest u nás již v posledním třítisíciletí vždy tvořily dopravní síť, nikoliv pouhé linie.

Je třeba uvést, že krátká informace o třech z nich, překračujících Vysočinu, si nekladla za cíl rozšířit snad počet „známých“ spojů ze dvou na čtyři či pět, ale chce poukázat na celkově nesprávné předpoklady o stupni vývoje někdejší společnosti, které byly doposud vypracovávány jedine podle – zcela nedostatečně dochovaných – písemných pramenů. Těmto názorům lze snad přiznat skromnost, ale jakkoliv je to sympatická vlastnost, nemůže zaručit a nezaručila správnost. (Je-li vhodné skromnosti nazývat faktické vyliďnění rozsáhlých krajů, snižování počtu obyvatel i společenské, kulturní a technické úrovně života a hlavně pro dnešního člověka snad lichotivé líčení našich předků a předchůdců jako idylických prostřáčků atd.) Naopak lze totiž poukázat i na další a ještě mnohem starší trasy.

Na závěr až příliš úsečných informací si dovolím vyjádřit přesvědčení, že příznivci Polné se na mě nebudou zlobit, ač jsem věk jejich města zdvojnásobil. Polné to však na přitažlivosti neubere, snad spíše přidá úcty a zajímavosti k její mimořádným způsobem osvědčené dávné historii.

adresa autora: Vladimír Merta, U Dvora 662, 561 51 Letohrad

Literatura: Dominik Filip, *Krátká kronika města Jablonného nad Orlicí*, 1940
Milan Buben, *Encyklopedie heraldiky*, 1994
František Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, 1927
Kosmova kronika česká, 1972

V polovině a koncem léta roku 2001 navštívil podvkrát Polnou Ing. arch. Pavel Šimeček ze Zlína. Majitel renomované architektonické kanceláře se krom jiného zabývá vývojem půdorysů měst a obcí a kresebnými rekonstrukcemi historických staveb a sídelních útvarů. Na základě archeologických průzkumů, dobových vedut a kreseb, terénu v krajině, vlastního průzkumu v dané lokalitě a řady dalších faktorů souvisejících s rekonstrukcemi vývoje pak vznikají jeho zajímavé a poučné odborné studie.

V polenském hradě bohužel nebyl dosud proveden archeologický průzkum, a zdá se, že v příštích nejbližších měsících - ke škodě nás všech - ani proveden nebude. Na základě spolupráce Klubu Za historickou Polnou s architektem Pavlem Šimečkem však mohla vzniknout alespoň následující studie. Autor v tomto případě využil nejstarších vedut Polné z let 1617 a 1624, vlastního průzkumu, a samozřejmě bohatých zkušeností.

JaP

Pavel Šimeček

Hrad Polná – přelom 16. a 17. století

Kresebné rekonstrukce hradů z pohledu architekta

Rád bych touto cestou nejdříve osvětlil čtenářům Polenska problematiku kresebných rekonstrukcí hradů a roli architekta při archeologickém výzkumu středověkého feudálního sídla. Částečně k tomu použiji vlastní referát z odborné konference v Mikulově.

Nemusíme být ani příliš romanticky založení, abychom si uvědomili, že středověká krajina skýtala bezesporu malebný pohled. Na úbočích kopců se tyčily často výstavné hrady symbolizující feudální moc, sloužící však zároveň jako významné orientační body v krajině, která měla daleko drobnější měřítko než krajina dnešní.

Z hradů se do dneška v neporušeném stavu nezachoval žádný, máme-li na mysli podobu opravdu středověkou. Většina hradů totiž už ve středověku zanikla, další byly opuštěny poté, co ztratily svoji vojenskou funkci. Posloužily pak obyvatelstvu okolních vesnic jako vítaný zdroj stavebního materiálu. Postupně se měnily v malebné zříceniny, nebo se dokonce rozpadly tak dokonale, že jen s obtížemi lze v terénu postihnout jejich stopy. V tom lepším případě se dochovaly jejich části, když mnohé z nich byly v pozdějším období přestavěny např. na zámky.

Jak tedy ten či onen hrad opravdu vypadal?

Krajinomalba se ve středověku nevedla – pokud umělec potřeboval pro zpravidla biblický výjev pozadí s hradem použil stylizovaných znaků, nikoli podoby konkrétní stavby. Teprve na přelomu 15. a 16. století se s příchodem renesančního myšlení setkáváme s obrazy reálné krajiny jako

pozadí v portrétní malbě a později samostatně na vedutách. V té době však již doznívá slavná éra hradního stavitelství a tak těch několik málo dochovaných vyobrazení postihuje pouze závěrečnou podobu hradních staveb. Obrazový materiál pro éru raného a vrcholného středověku prostě neexistuje.

Plány rovněž neexistují. Hrady se nestavěly podle projektu. Pověřený lokátor nebo přímo stavebník vyměřili stavbu bezprostředně v terénu podle svých představ a zkušeností a samozřejmě podle dobového názoru, který souvisel se stavem obléhací techniky.

Pro pokusy o obrazové rekonstrukce hradů tedy zdánlivě neexistují podklady. Pokud se pokusíme o rekonstrukci původního stavu hradního areálu, musíme vzít zavděk tím, co je k dispozici.

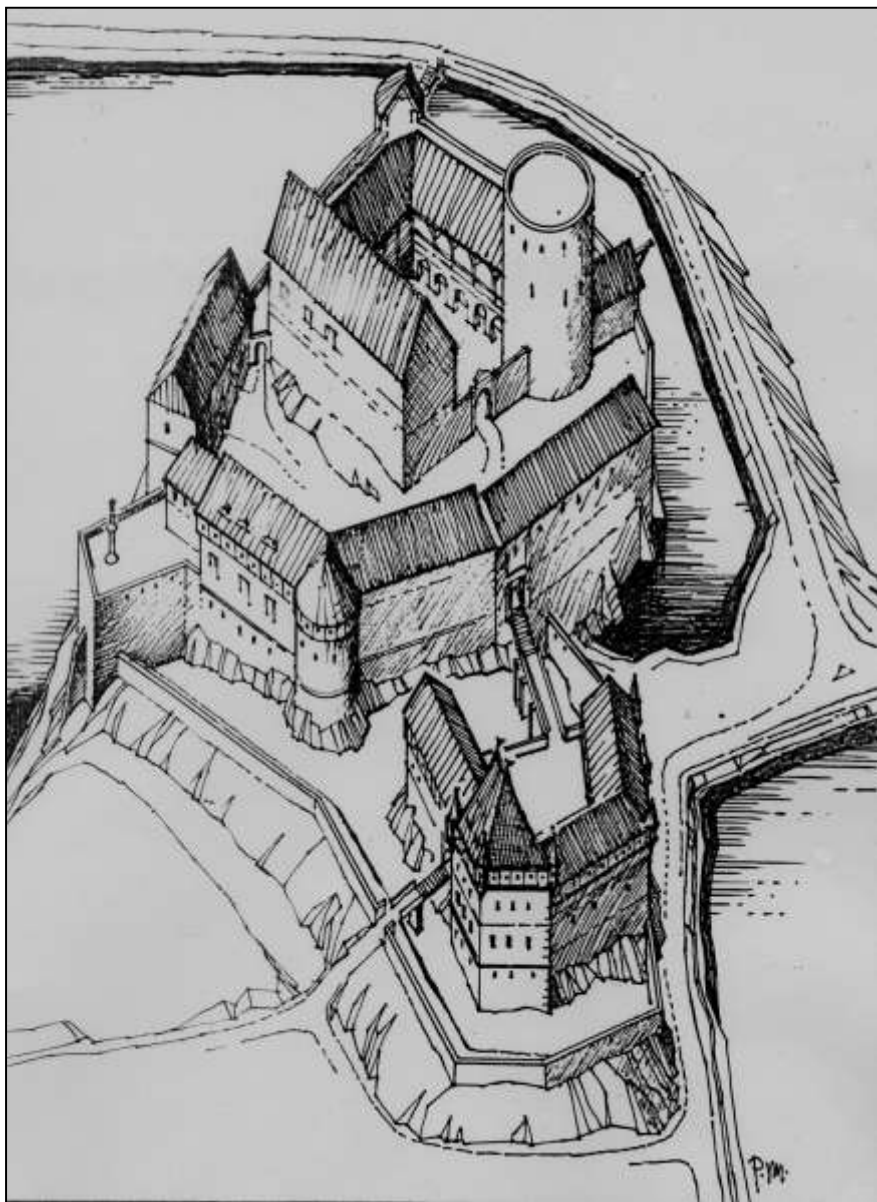
Jedná se především o geodetické zaměření lokality a o výsledky archeologického průzkumu, který ovšem zpravidla nebývá kompletní, a v případě polenského hradu není, bohužel, ani částečný. Zajímavým podkladem mohou být písemné prameny, které někdy pomohou datovat vznik, zánik, přístavbu či poškození stavby. Kroniky nebo účetní knihy mohou hovořit také o rozsáhlejší přestavbě.

Méně spolehlivým pramenem jsou analogie. Hradní stavby byly budovány podle určitých pravidel závislých na dobovém vkusu a hlavně na stupni vývoje obléhací techniky. Jméno stavebníka je rovněž důležité, protože feudál nebo král své hrady budoval podle určitých pravidel, která přizpůsoboval pouze konkrétním podmínkám terénu.

Zdálo by se tedy, že pokud známe dobu založení nebo rozsáhlejší přestavby, jsme schopni spolehlivě doplnit podobu zničených úseků fortifikačního systému analogicky podle jiné současné stavby, která se do dnešních dnů dochovala lépe.

Hrady však procházely řadou přestaveb, a nejinak tomu bylo v Polné. Nejednalo se vždy o části hradu zničených při obléhání. Ve většině případů se jednalo o modernizaci fortifikačního systému tak, aby nezaostal za vývojem obléhací techniky. Dalším, nikoli nevýznamným podnětem pro přestavbu, byly zvyšující se nároky panstva na komfort, a tak se na hradě stále bouralo a stavělo, jednotlivé stavební fáze se další přestavbou překrývaly, celé části areálu mizely téměř beze stopy, takže je může odhalit jen rozsáhle pojatý, a proto velmi nákladný archeologický průzkum.

Logika přestaveb a modernizací však nebyla nikdy přímočará. České země nebyly ve středu dění, kde by se formovala pravidla výstavby fortifikačních staveb. Informace k nám přicházely zprostředkovaně, někdy s malým, někdy s větším zpožděním, a navíc z několika směrů. Někdy to mohlo znamenat u místního stavebníka zjevné nepochopení jinde již zcela zavedeného systému. Nemůžeme vyloučit ani zajímavé pohledy a inovace domácí provenience.

Kresebná rekonstrukce hradu v Polné podle dobové rytiny Holanďana George Houfnagela z roku 1617

Navíc si musíme uvědomit, že každá přestavba byla záležitostí časově a hlavně finančně náročnou. Modernizace proto probíhala zpravidla po etapách, s důrazem na nejslabší úseky obrany a neobešla se bez provizorních řešení. Chtěl bych také upozornit na vysoký podíl dřevěných, srubových nebo hrázděných konstrukcí a staveb uvnitř hradního areálu. Dokládají to mocné požárové vrstvy a několik málo zachovaných příkladů.

Z tohoto pohledu se jeví přísně vědecké hledisko jako metoda pro zpracování kresebné podoby hradů v podstatě značně romantické. Nerad bych tímto rozpoutal polemiku, kterou považuji za zbytečnou. Přísně vědecké hledisko omezuje tvůrce kresby předpokládaného původního stavu na stylizované hmotové schéma, které se vztahuje hlavně k jádru hradu, jehož zděné konstrukce a jejich pozůstatky umožňují zodpovědné provedení kresebné rekonstrukce. Plně respektuji tento přístup, ale jako architekt jej nemohu akceptovat jako jediný možný a to z těchto důvodů:

Jako architektka mne znepokojuje, že pozornost je věnována téměř výhradně konstrukcím zděným. Tedy částem stavby jakoby významnějším a historicky cennějším.

Dalším hlediskem, dejme tomu stavitelským, je otázka poměru již zmíněných zděných konstrukcí a zemních prací všeho druhu, které spoluvytvářejí celý hradní areál. Netroufám si posoudit, co představuje větší technický výkon – zda stavba hradebního systému, nebo vysekávání šíjového příkopu či nasypání valů. Ani ekonomický rozbor nám zde příliš nepomůže.

Pokud bych objekt hradní stavby měl posuzovat výhradně z hlediska uměleckého, pak v době, kdy se „LAND ART“ stal plnoprávnou součástí uměleckého světa, ztrácím jistotu.

Jako architektka mne totiž musí zajímat obraz celého hradního areálu v krajině a nemohu se vyhnout, byť schematickému, vyznačení materiálů použitých ve stavbě a všech přírodních i uměle vytvořených terénních útvarů, které mají u tak účelové stavby, jako je hrad, vždy svůj smysl. U kreslené rekonstrukce areálu hradu je totiž možná důležitější postižení účelu a hierarchie jednotlivých stavebních konstrukcí, než co nejpřesnější odhad jejich tvaru bez náležitých dokladů. Tento postup totiž umožňuje i logické pochopení účelu hradních částí dochovaných ve stavu, kde tvar a určení nelze jednoznačně odhalit.

Je celkem jasná napadnutelnost takto pojatých kresebných rekonstrukcí, protože kresby, a to zcela záměrně, nerozlišují konstrukce prokazatelné od konstrukcí hypotetických, které však svazují logiku stavby celého areálu.

Vrátíme-li se k rekonstrukci hradu jako obrazu v krajině, je tato představa zcela nemyslitelná bez systému vnějších a předsunutých opevnění. Jejich rozsah většinou mnohonásobně převyšuje plochu hradního jádra.

I z hlediska technického a krajinářského se jedná o výrazné a náročné zásahy do terénu, většinou opomíjené v odborných studiích, které se, když dovolíte, trochu romanticky soustředují na nejstarší kamenné jádro. Přitom tato vnější fortifikační opatření v pozdním středověku nesla hlavní tíži obrany a bez nich nebyl areál schopen plnit obranný účel. Zakreslením těchto terénních zásahů, včetně náznaku doplňkových dřevěných konstrukcí, se snažím o vyjádření smyslu a logiky jednotlivých pásem obrany jádra hradu.

Hrad Polná – reambulace podle vedut z roku 1617 a 1624

Proti původním předpokladům se porovnáním zákrytů městských dominant a podrobně zobrazených objektů hospodářského dvora ukázalo, že kresebná předloha rytiny z roku 1617 byla velmi přesná. Bylo proto možné s určitou tolerancí určit stanoviště tvůrce předlohy Holanďana Jacoba Houfnagla. Není důvod pochybovat o tom, že jeho snahou bylo rovněž věrně zobrazit hradní komplex. Co vše je tedy možné vyčíst z veduty města a hradu, pokud tento dokument bereme jako přesný a spolehlivý? Polenský hrad se počátkem 17. století pozvolna mění v zámek a v době poměrně klidné je hradní příkop zarostlý a neudržovaný. Komplexu dominuje mohutná válcová věž (bez střechy, patrně po požáru) a vysoká palácová stavba v jádru středověké dispozice. Mohutná, dnes neexistující věž, chrání přilehlou bránu. Za pozornost stojí tehdy velmi moderní polygonální bastion, který uzavírá hlavní příkop na západě. Možná důležitá je skutečnost, že rybníční hráze ještě nejsou zarostlé zpevňujícími stromy, což by mohlo svědčit o tom, že se jedná o situaci těsně po dokončení rybníků. Dá se předpokládat, že politické napětí a nebezpečí válečného konfliktu vedly již na přelomu století k opravám opevnění.

Hlavní přístup do hradu je veden ze šije přes izolované opevnění, které má charakter barbakanu doplněného masivní věží. Spojení s městem zajišťuje cesta vedená po hrázi Lázeňského rybníku a dále pod kontrolou barbakanu. Přímé spojení pro pěší patrně zajišťovala branka v hradbě uzavírající příkop. Jižní parkán hradu je již téměř zcela zastavěn. Příkop mezi vnitřním hradem a barbakanem kryje poloválcová bašta v ohybu hradby a polygonální bašta se sochou světce vsazená do příkopu na západě. Středověké jádro s válcovou věží je již přebudováno na pohodlný trojkřídlý renesanční zámek. Vstup do arkádového nádvoří tvoří patrně zdobná brána již bez obranného účelu. Přístavek v parkánu za věží mohl sloužit k čerpání vody přímo z vodního příkopu. Poloválcová, dovnitř otevřená bašta na se-

veru byla dodatečně vestavěna do starší parkánové hradby pro kontrolu hráze rybníka Peklo a patrně rovněž pro ochranu stavidel rybníka a vodního příkopu.

K dalšímu stavebnímu vývoji hradu Polná jako stavbě pevnostní se dochoval jediný písemný doklad, který informuje o stavebních pracích na barbakanu. Tyto práce mohly znamenat jediné a to, že byla stržena masivní věž chránící vstupní bránu a patrně rovněž nejstarší stavba hradu – obrovská obytná věž (donjon). Musíme si uvědomit, že pokročilé 17. století nepřálo vysokým zděným stavbám. Artilerie byla natolik účinná, že vysoké stavby představovaly nebezpečí především pro obránce. U většiny hradů byly proto zbourány věže, aby odražené střely nesmetly posádku na hradbách. Uvedené opatření v podstatě již nemělo smysl, protože hrad v Polné již nebyl schopen odolat dělostřeleckému útoku z táhlého úbočí a přestal existovat jako účinně chráněná pevnost.

Následný vývoj stavby odpovídá obecnému trendu přeměny většiny hradů v komfortní feudální rezidence. Potíž ve sledování dalšího vývoje hradu v Polné spočívá v tom, že barokní etapa výstavby nebyla podrobně zkoumána. Četné přestavby, a i ty nejnovější, smazaly řadu stop dalšího stavebního vývoje. Romantické úpravy znamenaly často sekundární vsazení starších stavebních článků (ostění) do nové dispozice. Je škoda, že v průběhu stavební činnosti nebyl prováděn stavebně historický ani archeologický výzkum. Dobové rytiny z roku 1617 a 1624, nebo jejich předloha, jsou proto nadlouho jedinými pevnými doklady o historii místa.

Stavební vývoj hradu v Polné se pochopitelně nezastavil. Na místě starších objektů byly vybudovány nové barokní – tedy moderní. Proces modernizace tak pokračoval až do dnešních dnů. V bádání o podobě hradu v Polné je možné postupovat ovšem rovněž proti toku času. Houfnáglava rytina totiž vypovídá hodně také o tom, jak se středověký hradní komplex vyvíjel v předchozích staletích. Architekt se sice dostává do oblasti určitých spekulací, které může potvrdit nebo zcela vyvrátit pouze podrobný archeologický výzkum. Nebylo by ostatně divu, kdyby archeologický výzkum v areálu hradu s neuvěřitelně dlouhou historií nepřinesl velké překvapení. Nicméně snímání jednotlivých vrstev obranného systému charakteristického pro určité období umožňuje s jistou tvůrčí licencí odhadnout předchozí stavební vývoj. Tento postup, pokud je prováděn zodpovědně, musí vycházet především z podrobného geodetického zaměření areálu a řady dílčích ověření.

Hrad a později zámek v Polné a jeho stavební vývoj jsou zajímavé také tím, že pomezí poloha této důležité lokality unikala velmi dlouho pozor-

nosti odborníků. Budu jen rád, pokud bude tento článek podnětem pro širší odborné vyhodnocení úlohy města a hradu Polné v historii obou zemí koruny české.

=====
Jaroslava Hajnová

Jaká bývala mrkvancová pouť v Polné

V roce 1652 se vydal poznávat daleký svět syn majitele polensko-přibyslavského panství Maxmiliána Ditrichštejna, mladý kníže Ferdinand Josef. Při svém putování po Itálii se v Římě setkal s papežem Inocencem X. Od něho dostal vzácný dar – rameno z ostatků sv. Liguriáše, mnicha zákeřně zbaveného života na poloostrově Peloponés. Ferdinand Ditrichštejn si již v mládí oblíbil Polnou a dovezené ostatky městu daroval. Polenští přijali Liguriáše za svého patrona a rameno svatého muže uložili do malé prosklené zlacené truhličky v děkanském chrámu na oltáři sv. Judy Tadeáše.

Barokní děkanský chrám v Polné je zasvěcen svátku Nanebevzetí Panny Marie, který církev slaví 15. srpna. Pouť by se tak vlastně měla konat o něco dříve. Svatý Liguriáš má ale svátek 13. září. Je to i datum, kdy byl ještě nedostavěný polenský chrám slavnostně vysvěcován ve dnech 7. až 13. září roku 1707 strahovským opatem Vítem. A tak pro konání pouti byla zvolena druhá neděle v měsíci září. Zlí jazykové z okolí Polné tvrdí, že Polenští jsou tak vypočítaví a šetrní, že všechny slavnosti soustředili na jediný den. A když už Polná měla svého patrona, zapracovala lidová umělecká tvořivost. Snad již Přibyslavští promíнули našim dávným předkům prosbu, se kterou se obraceli místní na sv. Liguriáše:

Svatý Liguriáši, opatruj nám mrkev naši,
ať nám ji Přibyslavští neodnáší.

A když už jsme u té mrkve. Dodnes se pečou pouťové mrkvánky (nebo též mrkvance) – sváteční koláče plněné sladkou dušenou mrkví.¹⁾ Krom toho pěstitelé vyrývali před poutí ze záhonů mrkev a ty velké, pravidelné, pěkně vybarvené s bohatou zelenou natí, očistili a po dvou či třech ji svazovali do svazků stuhou červenou

a bílou, nebo alespoň fáborny z krepového papíru ve stejných barvách. Tenkrát by se snad nenašel v Polné dům, který by nad vchodem nebyl ozdoben svazečkem mrkve. Pouťovní kramáři také ctili tento zvyk a stejné svazky visely snad na každé prodejní boudě. Polná byla vyzdobená všemi těmi barvami a pohled to byl příjemný a veselý.

Mrkev mi připomněla ještě jednu akci, která se každoročně opakovala a zanikla až ve válečné době. To se den před poutí sešly žákyně nejvyšších tříd zdejší školy, aby připravily „mrkvové medaile“. Nakrájely přibližně stejná kolečka mrkve, označily je razítkem Městského muzea, u okraje prorazily otvor, kterým se provlékala úzká stužka, nebo jen kousek silné vlny, a svázala se do mašličky. Tato mašlička posloužila k připíchnutí špendlíkem na oděv těm, kteří si takto vlastně koupili „vstupenku“ na pouť. A nepamatuji se, že by byl někdo odmítnul na muzeum přispět. To kolečko mrkve nosili všichni na viditelném místě, aby je už další pár „prodavaček“ nestavěl. Tak byly získávány finance na provoz muzea. Lidé přispívali rádi, věděli, že peníze budou odevzdány na správnou adresu.

Německá svatba z 30. let 20. století
(nevěsta z Nových Dvorů a ženich
z Hochtánova u Německého Brodu)

Na pouť přicházeli ve svátečních šatech i obyvatelé sousedních obcí a měst, včetně příslušníků sousedních německých obcí z tzv. jazykového ostrůvku „Iglauer Sprachinsel“ (Neuhof – Nové Dvory, Bergersdorf – Kamenná, Schlappenz – Šlapanov, Seelenz – Ždírec, ad.)

A ti ctili svoje kroje jako sváteční oděv. Říkali jsme jim „Pajeráci“, což byla česká zkomolenina slova „Bauer – sedlák“, které v místním německém podání bylo víc podobné českému překladu, než spisovné němčině. Ženský kroj měl širokou, v pase nabíranou sukni, většinou tmavou, bílá košile s naškrobeným krajlíkem

byla podvlečena pod tzv. lajblík. To byl vypasovaný kabátek do pasu s krátkým šůskem. Většinou byl barchetový, bohatší ženy měly sametový. Protože býval tmavší, byl zdobený nášivkami stuh s vytkanými vzory. Některý kabátek byl také zdoben množstvím malých skleněných knoflíčků, které se objevovaly i na předloktích rukávů. Pod šůskem byly přivázané zástěry různých barev i materiálů. Některé ženy měly zástěry s květy na tmavém podkladě, ty vypadaly jako by byly z černého voskovaného plátna, jak se leskly. Obuté byly do černých střeviců a oranžových silných punčoch.

V zimě se ženy ohřívaly pod velkým vlněným plédem. Ale nejzajímavější byl šátek, který ke kroji patřil. Byl velice náročně srolovaný tak, aby tvořil na hlavě jakousi korunku se vzorkem květů nad oběma spánky. Zátylek i záda kryl jeden volný cíp šátku.

Muži bývali oblečeni ve tmavých šatech s vestou, zapínanou až ke krku, takže byl vidět jen náznak bílé košile. Bohatší měli na vestě zapnutý silný a těžký zlatý řetěz k hodinkám. Na nohou mívali buď černé holinky, nebo shrnovačky. To, co nás na nich ale zaujalo nejvíce, bylo to, že mnoho jich nosilo v jednom ušním lalůčku zlatou pecičku velikosti čočky. Tenkrát něco mimořádného, dnes už to nikoho nepřekvapuje, stalo se to běžnou módou.

Pravá pouťová nálada nastala v sobotním podvečeru. To už měly hospodyně uklizeno, napečeno, byly unavené, ale na neděli a sváteční hosty se těšily. V předvečer pouti se rozezněly všechny zvony děkanského chrámu, k nim se přidaly dva ze „špitálku“ zároveň se zvonem kostelíka sv. Kateřiny. Připomínaly lidem ve městě i okolí zítřejší církevní slavnost. I v neděli, po bohoslužbách v kostele, se znovu rozezvučely zvony na kostelní věži. To bylo znamení, aby utichl pouťový mumraj a hluk.

Z kostela vycházel velký dav lidí. Nejdříve ministranti s kourouhvemi, za nimi čtyři muži, kteří nesli na nosítkách na ramenou truhličku se vzácnou relikvií. A hned za ní zdejší děkan a kněží kráčeli pod baldachýnem neseným dalšími čtyřmi muži. U morového sloupu položili muži truhličku s ostatky sv. Liguriáše na připravený stolek, kněží pokleklí na klekátka, aby modlitbami prosili o ochranu sv. Václava, sv. Víta, sv. Jana Nepomuckého, sv. Ludmilu, sv. Liguriáše i další svaté. Po obřadu se většina účastníků vracela do kostela, aby dokončili pobožnost za zvuků vzácných Sieberových varhan, na něž hrával tehdy student, později varhanní virtuos Josef Kuhn, polenský rodák.

Pouť již od rána žila svým životem. Všechny pouťové boudy už od rána měly svoje zboží vyložené a nabízely je kolemjdoucím. Pultíky se vším, co tu bylo na prodej, byly v první polovině bílého textilního přístřešku tvaru nevysoké pyramidy. Zadní dva konce byly pevně zachyceny kolíky k zemi, kdežto přední část byla podepřena v rozích tak vysokými tyčemi, aby pod nimi pohodlně prošel dospělý člověk. Zdejší cukrář Hazuka nabízel krom cukrářských zákusků té nejlepší kvality, vzhledu i chuti zmrzlinu, a taky spoustu druhů perníků. Pro kluky měl koně, husary, vojáky, pro děvčata různé panenky, srdíčka s nápisy i zvířátka. Vždycky to byl tvarovaný plochý perník a na něm nalepený lesklý barvotiskový obrázek. Lepil se cukrovou polevou dozdoboval ornamenty z polevy různých barev. Nejvíc se ale líbila panenka s kudrnatými vlásky, mašlí na hlavě a prstem v puse, která šilhalala. Než však děti perník snědly, těšily se několik dní z tohoto dárku a teprve potom opatrně, aby ho nepotrhal, obrázek odlepily. Ten jim dlouho pouť i dobrou chuť perníku připomínal.

Pan Hazuka jako dobrý obchodník pamatoval i na zákazníky německé národnosti. A tak mohli němečtí chlapci koupit svému děvčeti srdce, třeba i se zrcátkem, na němž byl nápis „Aus der Liebe“ (Z lásky), „Ich Liebe dich“ (Miluji tě), „Aus dem Kirchen Fest“ (Z pouti) apod.

Kromě perníků, tureckého medu, cukrové vaty, pražených mandlí, oříšků v cukru a dalších cukrovinek si děti dopřávaly i dalších dobrot – láčených okurek, hroznového vína, báječných bosenských švestek, limonád a jiných lahůdek, kterými se jim často podařilo „rozhodit“ celý proces trávení i s nezbytnými následky. Často k tomu přispěly i teplé koňské párky, které prodával koňský řezník Sedlák. Poblíž něj měl stánek trhovce, který s neprekonatelnou profesionalitou nabízel zlomkovou čokoládu. Jeho průpovědky byly naprosto bezkonkurenční – zahrnul do nich celé rodiny od maminek až po dědečky a zmínil se ještě o další řadě osob. Pokaždé přihodil kousek čokolády. A děti stály jako očarované jeho řečnickým projevem a moc toužily mít těch pět korun, za něž byla čokoláda nabízena.

Dospělí si mohli zakoupit „karborundum brousek za korunu kousek“ nebo univerzální lepidlo na papír, kůži, porcelán, sklo, kámen, kov a nakonec dostali ještě doporučení, že se jeho pomocí dají zalepovat díry na ponožkách místo pracného látání. Opravdu univerzální.

Moje generace pamatuje kromě kolotočů, houpaček, toboganu, střelnic, papírových frkaček, které se po zafoukání rozvinuly, také na šťastné balíčky, které byly velice levné a skrývaly velká tajemství. A také na kolo štěstí, kde se mohla, kromě láhve vína kdovíjaké kvality, vyhrát další hlavní cena. To byla velká panenka s obličejem čokoládové barvy, říkali jsme jí „habešan“. Na hlavě měla lesklý hedvábný turban zdobený peřím, v bílé saténové košili, přes ni navlečené zdobené bolerko také z lesklého materiálu a lesklé, u kotníků nabírané kalhoty. A to všechno výrazně barevné a zdobené flitry nebo korálky. No, prostě pastva pro oči a nedostižný předmět touhy malých děvčátek.

Nedaleko stával další kejklíř s papouškem, který stále volal „Lora, Lora“ a čekal na buráček, který dostal, když vytáhl z krabice složený arch papíru pro zákazníka, který se rozhodnul podívat se do své budoucnosti a zakoupit si „planetu“.

Často zde stávalo i skromné panoptikum, kde se ukazovaly neuvěřitelné věci – přírodní zajímavosti v sousedství historických hrůz a ukrutností.

Jednou přijel do města na pouť malý cirkus, kde vystupovala Angličanka „Miss Elsa“. Z doslechu bylo známo, že tato miss byla půl žena, půl muž. Pamětníci, kteří se tenkrát jako dospělí mohli prý přesvědčit, že je to pravda, dnes již nežijí, není se tedy koho zeptat. Takže tato vzpomínka na zvláštní pouťovou atrakci už je jen záhadnou otázkou, kterou nikdo nezodpoví a zbyla jen z generace na generaci předávaná neuvěřitelná informace. Ale ve vzpomínkách to ke koloritu pouti patří stejně, jako nepravdivá mořská panna, která tu bývala také předváděná.

Polenská pouť bývala jednou z příležitostí, kdy se během roku sjížděly, třeba i z velké dálky, celé rodiny, setkávali se přátelé, sousedi, navazovala se nová přátelství.

A tak, když jsem si porovnála tu idylickou pouť kdysi před lety, – a že to již tenkrát bývala pouť slavná, – s tím, co prožíváme v poslední době v Polné každý rok vždy druhou neděli v září, je mi líto, že všechno je už jenom nostalgická vzpomínka. A tak jen musíme vzít na vědomí, že polenská mrkvancová pouť byla a zůstala mezníkem mezi létem a podzimem, kdy se již lidé pomalu připravují na zimu, dušičkové období a dlouhé zimní večery.

1) Před příchodem brambor na Vysočinu kolem roku 1775 se v našem kraji pěstovala na polích ve velkém mrkev. Tvořila jednu z hlavních poživatin prostého lidu. Hlavní sklizeň mrkve byla v první polovině září a proto je podle ní nazývána polenská pouť „mrkvová“ nebo „mrkvancová“. Mrkev se ukládala do sklepů apříkryvala slámou, aby majiteli vydržela co nejdéle. Dnes již si ani nedovedeme představit, kolik nejrůznějších druhů jídel obsahovalo mrkev. Svým vysokým obsahem pro organismus důležitých výživných látek byla mrkev významnou součástí stravy zejména v období výskytu bídy, nemocí a hladu. Po roce 1800 se, zejména v hornatém a kopcovitém terénu, začal pěstovat ve velkém brambor. Tato, původně americká plodina, dovezená do Evropy v II. polovině 17. století, mrkev postupně zcela nahradila a z větší části vytlačila z polí do zahrad a zahrádek. Jako velmi chutná tradice nám v Polné zůstaly buchty – mrkvance, které jsou, zejména o pouti, vyhledávanou sladkou lahůdkou. Mrkvance nám připomínají staré zašlé časy našich předků a snad stojí za to si připomenout, že v jiných oblastech Čech a Moravy jsou dnes prakticky neznámé. /pozn. Jana Prchala/

Stánky o polenské pouti (foto z 20. let 20. století)

Polenští ševci, koželuhové a kožešníci, I. část

Polné, jak je všeobecně známo, se přes veškeré snažení „otců města“ nepodařilo ani v historicky příznivých obdobích přilákat do své lokality podniky tak zvaného velkého průmyslu. Tento stav může být, a mnohými také je, hodnocen záporně. Proti tomu je možné si položit otázku, jaké ekologické dopady na město a jeho krásné okolí mohl mít velký průmyslový podnik /zájem zde byl o umístění gumárenské i muniční výroby/ a jaké problémy by to příštím generacím přineslo.

Vraťme se však do Polné o dvě století zpátky, do období, kdy se v okolním světě měnily tradiční technologické i organizační postupy a kdy nové zdroje energie – pára a elektřina – měnily celkový charakter výroby.

Rozvojem průmyslové výroby v 19. století byla zasažena až do té doby prosperující polenská soukenická výroba. Nedostatek finančního kapitálu i organizační zaostalost v podstatě cechovního způsobu výroby sukna byly hlavní příčinou úpadku a úplného zániku tohoto kdysi významného řemesla.

Druhým neméně významným řemeslem v Polné, bylo řemeslo obuvnické a s ním spojené řemeslo koželuhské i příbuzné řemeslo kožešnické. Uvedená řemesla poskytovala dostatek pracovních příležitostí místním občanům a svojí produkcí uspokojovala potřeby místních obyvatel i širšího okolí.

Nejpočetněji mezi uvedenými řemesly byli zastoupeni obuvníci. Jejich počet byl v minulosti pochopitelně závislý na počtu obyvatel města a blízkého okolí. Podle údajů berní ruly z let 1653-1656 bylo v Polné třináct obuvníků a společně s řezníky byli třetím, nejpočetněji zastoupeným řemeslem. Podle tereziánského katastru bylo v roce 1757 ze 165 řemeslníků patnáct ševců, kteří po soukenících a tkalcích byli nejpočetněji zastoupeni. O téměř sto let později v roce 1845 působilo zde, podle údajů J. G. Sommera, šedesát obuvníků.

O vyspělosti a rozsahu některých řemesel včetně obuvnického je možné si udělat představu z období napoleonských

válek, kdy Polnou procházela vojska válčících stran. V listopadu 1805 požadovala tříčlenná piketa /hlídka Bavorů/ kontribuci 12 párů kožených rukavic, 20 loktů sukna a 3 telecí kůže. Další Bavoři, kteří byli tehdy spojenci Napoleona, o den později vymáhali dokonce 800 párů stěvíců, 50 párů bot, 500 loktů sukna, 12 koní, jednoho vola, 36 měřic ovsa, seno a slámu. Stěvice a sukno byly později vráceny.

Stejně jako jiná polenská řemesla měli i obuvníci svůj cech. Bohužel od obuvnického cechu se nezachovaly žádné listiny, pouze pečeť s nápisem „Sigillum Magistrorum Sutorum Civit Polna“ /pečeť mistrů obuvnických města Polné/ a letopočet 1610, uprostřed s botou a korunou nad ní. Podle výpisu z pamětní knihy děkanské „...roku 1686 cechmistrů a mistrů poctivého řemesla ševcovského dali dělati do chrámu Páně nový prapor z tykyty zelené za cechmistrů pana Samuela Košťála a pana Řehoře Veselého. Původ však a počátek té krouhve byl pan Matěj Prukner, potomně učiněn starší obecní“.

Koncem 19. století vznikaly již první obuvnické továrny s určitou dělbu práce při výrobě bot. V Polné to byly v tomto období podniky Amalie Baschové, Zikmunda Waringera a filiálka vídeňské firmy Mattausch a Haneschka. Počátkem devadesátých let 19. století se v Polné setkáváme i s firmou Schuhfabrik A. Gschwindt Polna.

Kromě ševců zaměstnaných ve výše uvedených továrnách působilo v roce 1897 ve městě ještě 21 samostatných obuvníků. Byli to Jan Babyarczyk, Josef a Ludvík Doškovi, Kašpar Dvořák, František Friese, František Gregar, Josef Havelka, František Chalupník, František Jaroš, Jan Kasl, Jan Kůžička, Jan Mach, Rudolf Pařík, František Píša, Dominik Pokorný, František Procházka, František Schütz, Josef Škareda, Jan Toman, František a Jan Vomelovi. Se stejnými jmény se setkáváme ve výčtu obuvníků z roku 1903 v Kudrnáčově „Adresáři...“. Povšimněme si i četnosti výskytu křestních jmen František, Jan a Josef.

pokračování příště